ناسنامە و مێژوو لە سەردەمی دیجیتاڵیدا
(لە خۆنواندنەوە بۆ وەرچەرخان لە کۆیادی کوردەکاندا)

د. حەیدەر لەشکری
(زانکۆی کۆیە - بەشی مێژوو)

(١ - ٢)

دەسپێک

ئەو پێوەندییە مشتومڕئامێزەی دەمێکە لەبارەی ناسنامە و مێژوودا هەیە، لە فەزای دیجیتاڵیدا چووەتە ئاستێکی تر و بووەتە یەکێک لەو دۆزانەی هزر و بیری توێژەرانی بواری زانستە کۆمەڵایەتی و مرۆڤایەتییەکانی پێوە سەرقاڵ بووە. سەردەمی نوێ، ئەگەر مێژوونووسانە بدوێین، سەردەمی وەرچەخانە تیژتێپەڕ و خێراکانە، لە هەمووشیان دیارتر و هەستیارتر، گۆڕانە لە سروشتی ئاگایی مێژوویی و ناسنامەی مرۆڤانە.

ئێستا چیدی گێڕانەوە، شرۆڤەی مێژوو و نواندنی ڕابوردوو، لەلایەن مێژوونووسان و دەزگا ئەکادیمییەکانەوە قۆرخ نەکراوە، بەڵکوو بووەتە بەشێکی فەزای هاوبەش و کراوە، ڕۆژانە بە ملیۆنان کەس، لەمیانەی کردەی زۆر سادەی وەک پۆستکردن، بەشداری و کۆمێنتەوە، لە بەرهەمهێنانەوەیدا هاوبەشن، هەرئەمەشە وای کردووە، دیاردەکە، وەک مۆدێلێکی نوێ بە توندی خۆی بەسەر بواری زانستە مرۆڤایەتییەکاندا بسەپێنێت، تا ئاستی ئەوەی هەندێک بە بنەمای هەرە سەرەکی تێگەیشتن و شرۆڤەی ڕەوشی هەنووکەی کۆمەڵگە سەردەمییەکانی دەزانن (دورتییە، ٢٠٢٢)، ئەمەش چونکە ئەم وەرچەرخانانە وایان کردووە تەکنۆلۆژیای دیجیتاڵی چیدی هەر نێوەندێکی پێوەندی نەبێت،

بەڵکوو ببێتە بنیادێکی نوێی ئۆنتۆلۆژییانەی ئامادەیی مرۆڤ لە جیهاندا؛ پێوەندیی نێوان خود و ڕابوردوو و ئەوانیتر و ئەو مانایانەی بە ڕەهەندی زەمەنی دەدرێن، پێناسە بکاتەوە.

لە بەستێنی ئەم وەرچەرخانانەوە، چەندان تەنگژەی ئاڵۆسکاو دەرکەوتوون، کە بە چۆنیەتی کاریگەریی ژینگەی دیجیتاڵی بەسەر بنیادنانی یادەوەریی کۆمەڵایەتی و پاراستن و گواستنەوەی بۆ نەوەی دواتر، گرێ دراون. لە دۆخێکی ئاوادا چیدی دەزگا نەریتییەکان، قوتابخانە و زانکۆ و میدیای فەرمی، تاکە سەرچاوە و ژێدەری بنەڕەتیی بەرهەمهێنانی گێڕانەوە مێژووییەکان نەماون، بەڵکوو ئەوە تاک و کۆمەڵن خەریکن گوتاری سەربەخۆی خۆیان بنیاد دەنێن و لە ئاستێکی بەرفرەشدا پەخشی دەکەنەوە.

لێکۆڵینەوە لە ناسنامە و مێژوو لەسەردەمی دیجیتاڵی، نەک هەر تەنیا بە شرۆڤە و شیکردنەوەی ئامراز و پلاتفۆرمەکانەوە پەیوەست نابێت، بەڵکوو وا پێویست دەکات لە وەرچەرخانی بنگەییانەی هەبوونی مێژوویی خۆشیدا ڕابمێنین. خۆ تەکنیک هەر ڕووتەختی گواستنەوەی ناوەڕۆک نییە، بەڵکوو فۆرم و جۆرەکانی ئەرشیڤکردن، یان نەکردنیش دیاری دەکات. خۆ ئێستا چیدی پرسی ناسنامە تەنیا پەیوەست نییە بە یادەوەرییەوە، بەڵکوو پرسیاریشە لەبارەی ئەو تەکنیکانەی یادەوەرییەکەی پێ دەپارێزرێت، ئەرشیڤ دەکرێت و دووبارە پەخش دەکرێتەوە، هەربۆیە پرسە بنەڕەتییەکە بریتی دەبێت لەوەی ئاخۆ تەکنۆلۆژیا چۆن ماناکانی یادەوەری مێژوویی و ناسنامەی گۆڕیوە؟ ئەدی بیرهانین و گەڕانەوە بۆ ڕابوردووی مێژوویی لەو سەردەمەماندا چ واتایەکی هەیە کە تێیدا جیهان ناچار بەوەیە «لەبیرکردن» نەناسێت؟ ئەمە لەدەمێکدا کە ناسنامەی هەنووکەییانە، لەنێو فەزای دیجیتاڵییانەدا شێوەگیر دەبێت و مەرزە جیۆ- سیاسییەکان بە سانایی تێدەپەڕێنێت و پێوەندییەکانی نێوان خود، کۆمەڵ و مێژوو دووبارە و بەجۆرێکی دی دادەڕێژێتەوە. بۆ کوردەکە ئەم وەرچەرخانە ڕەهەندێکی بوونگەرانەی تایبەت وەردەگرێت، چونکە لە ڕووی مێژووییەوە ناسنامەی نوێی کوردی، وەک نەتەوەیەکی بێدەوڵەت، بەڵام ئامادەی سەر ڕووتەختی مێژوو، هەردەم لەنێوان هەبوون و نەبووندا مشتومڕی لەبارەوە کراوە.

وەرچەرخانی دیجیتاڵی، لە دوو دەیە و نیوی کۆتایی، هەرتەنیا گۆڕینێکی کولتوورییانەی ئامرازەکانی پێوەندی نەبووە، بەڵکوو گۆڕانی جۆری ئاگاییش بوو. مرۆڤی دیجیتاڵ لە فەزایەکدا دەژیێ کە لە زەینیدا مەودای نێوان یادەوەری و هەنووکە، مانای نەماوە؛ ڕابوردوو بە یەک کلیک، ئێستایی دەبێتەوە و لە دووتوێی وێنە، هێما و گێڕانەوەی نوێوە شێوە وەردەگرێت. بەم پێودانگەش بێت، چیدی مێژوو کایەیەکی داخراوی پەیوەست بە سەردەمانی پێشین نییە، بەڵکوو بابەتێکی زیندووە و دەشێ چیرۆکەکانی لەهەر چرکەیەکی دیجیتاڵیدا دابڕێژرێنەوە. ئەم «ڕژێنە زەمەنییە»، ناسنامەی خستووەتە بەردەم پرسیارێکی نوێوە: چۆن جڤاکێکی وەک جڤاکی کوردی، بەو هەموو دابەشبوونە جیۆ — کولتووری و جیۆ — سیاسییەی هەیەتی و ناسنامەکەی بەدرێژایی مێژوو لەنێو دۆخی بەرەنگاری و ئالەنگارییەوە ڕسکاوە و زارەکیانە یادی خۆی کردووەتەوە، بتوانێت خۆی لە فەزایەکدا پێناسە بکاتەوە، کە چیدی ڕوانگەی میثیگەرانە، یان تەنانەت دیدگەی ئەکادیمییانە

بەرزەفتی گێڕانەوەکان ناکات، بەڵکوو کۆی پرۆسەکە لەبندەستی ئەلگۆریتمەکاندایە؟

ئەم کورتە وتارە لەو گریمانەیەوە دەست پێ دەکات، کە بواری دیجیتاڵی بوارێکی چالاک و بەشدارە لە پرۆسێسی بەرهەمهێنانەوەی کۆیاد و داڕشتنەوەی ناسنامەی کولتووری، بەتایبەتی لە جڤاکێکدا کە لە بنەڕەتدا بەدەست ئالەنگارییەکانی پاراستنی ڕابوردووەکەی، لەچوارچێوەی دەزگا نەریتی و کلاسیکییەکانەوە، دەناڵێنێت.

گرفتی هەرە بنەڕەتیش کە دەخوازین قسەی لەبارەوە بکەیەن، لە پرسێکدا چڕ دەبێتەوە، پەیوەستە بەوەی چۆن، لەسەرووی هیرارکییەتی قەدگرتووی پێشین و دەسەڵات و دەزگاوە، تەکنۆلۆژیای دیجیتاڵی لە شێوەگیرکردنی کۆیاد، پێوەندی جڤاک بە ڕابوردوو، چۆنیەتی نواندنی و داڕشتنەوەی ڕەهەندەکانی ناسنامەی کولتووریی کوردەوە، بەشدارە، ئەم پرسەش دەکرێ لە ئاستی جیاوازدا، چەندان لقە پرسیاری لێ ببێتەوە: لە ئاستە ئیپیستمۆلۆژییەکەدا خۆمان لەبەردەم ئەوە دەبینینەوە کە چۆن «ڕێژنە زانیاری»؛ کاریگەری و کارتێکردن و نەمانی سەنتەرێتی، جێکەوتەیان بەسەر ئەو زانینە مێژووییە هەبووە کە لە پانتایی کوردیدا بەرهەم دەهێنرێتەوە. لە ئاستی کۆمەڵایەتیش پرسەکە تایبەتە بە کارە تازە دەرکەوتووەکانەوە، ئەوانەی لە پرۆسێسی بەرهەمهێنانی گێڕانەوەی مێژوویی کوردیدا چالاکن.

ئاستی سیاسیش پەیوەستە بە چۆنیەتی کارتێکردنی گێڕانەوە دیجیتاڵییەکان و بەریەککەوتنی لەگەڵ گێڕانەوەی فەرمیی هەژموونگەرەوە. خۆ ئەگەر بچینە ئاستە میتۆدییەکە، ئەوە دەشێ باشتر لەو میکانیزمانە بگەین کە توێژەر لەپێناو لێکۆڵینەوە لە یادەوەریی سەردەمیانە، لە ژینگەیەکی گۆڕاوی دیجیتاڵیدا، پێویستیەتی.

گرنگی لێکۆڵینەوە و بەدواداچوونی ئەم ئاستانە، ئەوکاتە دەردەکەوێت، ئەگەر توانیمان لە چوارچێوەیەکی هزریی- ڕەخنەیی بگرین، تا بەهۆیەوە باشتر لە پێوەندی نێوان تۆڕی نوێی پێوەندی و جڤاکی کوردی بگەین، بەمەش دەشێ لەو گفتوگۆ و مشتومڕە جیهانییەی لەبارەی ئۆنتۆلۆژیای یادەوەری لەئارادایە بەشدار ببین؛ کە تێیدا گەڕانەوە بۆ ڕابوردوو لە بابەتێکی پارێزراوی نێو ئەرشیڤەکانەوە، بووەتە پەیڕەوێکی بەردەوامی بەرهەمهێنانەوەی ماناکانی هەبوونی مێژوویی، لەمیانەی بەخشینی دەلالەتی جیاواز بەو ڕابوردووەی هەیانبووە.

بەر لە چوونە نێو چوارچێوەی تیۆرییەوە، دەبێ ئەوە لەبەرچاو بگرین، کە لە سەردەمی دیجیتاڵیدا چیدی ناسنامە بناغەیەکی کۆنکرێتی و کرۆکێکی جێگیر نییە، بەڵکوو پرۆسەی شێوەگیربوونە کە خەسڵەتی بەردەوامێتی هەیە، ئەمە بەڕوونی لە چۆنیەتی ئامادەبوون و بەردەوامێتی و نواندنییەوە دەردەکەوێت. ناسنامە هەر ئەوە نییە لەدەرەوە بە مرۆڤ دەبەخشرێت، بەڵکوو ڕەهەندەکانی لەمیانەی کاریگەری و کارتێکردنەوە، لەنێو فەزای تۆڕییانەدا، بنیاد دەنرێنەوە. بەو مانایەی پرۆژەیەکی گێڕانەوەییە، لە دۆخی ئەفراندنی بەردەوامدایە. لێرەوە، ناتوانین پرسی ناسنامە لە پرسی دیجیتاڵیزەبوون جودا بکەینەوە، هەروەک چۆن ناتوانین مێژوو جیا لە میکانیزمەکانی پاراستن و خستنەڕوویەکی دیاریکراوی ڕابوردوو دابڕین، ئەمەش چونکە هەر میکانیزمە و سروشتی ئەو ئاگاییەی دەگۆڕێت کە بەرهەمی دەهێنێت، هەر نێوەندگیرێکیش زەمەنی تایبەت بەخۆی دەئافرێنێت.

پاشخانی تیۆری؛ کۆیاد و کەتواری مێژوویی لە زەمەنی دیجیتاڵیدا

ئەگەر پێشان یادەوەری تاکگەرانە بوو و وەک بەرهەمێکی عەقڵی دەبینرا، ئێستا چیدی ئەو تێگەیشتنە، بەکاریگەری ئەو پێوەندییە نوێیانەی تاک بە فەزای مەجازی دەبەستێتەوە، لەگەڵ کەتواری ئەم تاکە رێک نایەتەوە، ئەمەش لەبەر ئەوەی چیدی ناسینەوەی دەوروبەر پەیوەست نییە بەو تۆڕە پێوەندییە نەریتییەی لەگەڵ ئەو دەوروبەرەی هەڵچنیبوو و لەنێویدا پرۆسەی بیرهاتن و لەبیرکردنی جێبەجێ دەکرد، بەڵکوو ئەوەی ئێستا هەیە میمۆرییەکی دەرەکییە کە بەرهەمی کۆژیرییەکی نەناسراوە و ئەم تاکە بە سانایی شتی لێ وەردەگرێت (سکانلان، ٢٠١٧)، ئەمە وامان لێ دەکات بە چییەتی یادەوەری کۆمەڵایەتی، لە ئاستی تاک و کۆ دابچینەوە، وەک گەنجینەی ئەو زانیاری و دراوانەی ناسنامەی لەسەر بنیاد دەنرێت.

لە کۆمەڵناسیی هاوچەرخدا، کۆیادی کۆمەڵایەتی، دوای بەرهەمەکانی مۆریس هالبڤاکس (١٩٩٢)، وا دەناسرێت ئەو بنیادە زەینییە پێک دەهێنێت، بەهۆیەوە جڤاکێکی دیاریکراو وێنای خۆی لەنێو زەمەندا پێ دەپارێزێت، بەڵام خۆ ئێستا کۆڵەگە و راگرەکانی ئەم بناغەیە، چیدی بەتەنیا گێڕانەوەی زارەکی، دەقی پیرۆز و سرووتی کۆمەڵایەتی نین، بەڵکوو لەبەر پێڤاژۆیە دیجیتاڵییەکەوە، بە شێواز و چەشنی دی شێوەگیر بووەتەوە، ئەوەش پێمان دەڵێت کە نەک هەر ناوەڕۆکی یادەوەری گۆڕانی بەسەردا هاتووە، بەڵکوو دەسکاری جۆر و چۆنیەتی کارکردنی کردووە؛ لە هەڵگرتن و گەنجینەکردنی مادییەوە گواستوویەتییەوە بۆ هەورەگەنجینە؛ لە گێڕانەوەی چیرۆکی بەکۆمەڵەوە بۆ هاوبەشکردنی تاکەکەسیانە و خۆبەکۆزانین، لە گواستنەوەوە بۆ کارلێککردن.

پێشان لە زەمینەی ئێمەدا، کۆیاد لە میانەی «گوتاری مانەوە»دا، بەو جۆرەی بەختیار عەلی (٢٠٢١) لە داڕشتنی ئەو چەمکە تێگەیشتووە، قسەی لەبارەوە کراوە و لەبەستێنی ئەو بابەتەی ئێمە دەبێتە مانابەخشین بە هەبوونی ئێستاییانە، بەگەڕانەوە بۆ رابوردوو. پاسەوان و پارێزەرانیشی بریتیبوونە لە: نووسەر، حەکایەتخوان، مێژوونووس و دامودەزگا کۆمەڵایەتی و فەرمییەکان. ئەوان دیاریان کردووە چی بگێڕدرێتەوە و چی لەبیر بکرێت، کام بەرهەم و نەریتێک میراتی کولتووریمانە و کامەش بەگرنگ نازانرێت و دەبێت فەرامۆش بکرێت، بەڵام ئەمڕۆ هەموو تاکێکی دیجیتاڵیزەکراو، بە پشتبەستن بە وێنە، ئەرشیڤ و ناوەڕۆکی پۆستەکانییەوە، بەشداری لە دروستکردنی گێڕانەوەی خۆی لەمەڕ کوردبوونەوە دەکات، تێگەیشتنی خۆی لەبارەی چۆنیەتی خۆهێشتنەوەی کوردانە لەنێو گێڕانەوە و چییەتی ئەم گێڕانەوەیە، بڵاودەکاتەوە.

لە ئاستی گشتیدا، ئەم ناسەنتەرێتییە لە گێڕانەوە و ڕەهایەتیی لە نواندنی رابوردوو، کودەتایەکی مەعریفییە بەسەر پێواژۆی یادکردنەوەی رابوردوو، لەگەڵیشیدا بەرهەمهێنانەوەی مێژوو؛ گێڕانەوە، نواندن، بەرجەستەکردن و نووسینەوەی مێژوو لە کردەیەکی دەزگاییانەی باڵاوە هاتووەتە ئاستێکی ترەوە، دامەزراوەیی لە گێڕانەوە گۆڕاوە بۆ چەشنێک لە هاوبەشێتی ئاسۆیی، کە لە بنچینەی جڤاک خۆیەوە سەرچاوەی گرتووە. نەک هەر ئەمە، بەڵکوو وەک ژان بۆدریار (٢٠١٧) پێشبینی دەکات، دەشێ ڕووداو، مێژوو، تەنانەت کولتووریش، چیدی بەرهەمی ئەزموونی راستەقینە نەبن، بەڵکوو لەسەر ڕەگەزەکانی کۆد و گەمە، تەنانەت ساختەکارییەوە دروست

بکرێن و لەنێو واقیعە مەجازییەکەوە بنوێنرێن کە لەسەر بنەمای تێکهەڵکشانی کۆدەکانەوە بەرهەم هێنراوە، ئەودەم دەشێ ئەمانە لەبری کەتوارە مێژووییەکە سەرەدەریان لەگەڵدا بکرێت، با لە بنەچەشدا کۆلکە ڕووداو و کۆلکە مێژوو و کۆلکە کولتوور بن.

ئەم وەرچەرخانە وای لە فەزا دیجیتاڵییەکە کردووە، نەک هەر بوارێک بێت بۆ ئاڵوگۆڕی تێگەیشتن و خەیاڵکردن و نواندنی زانینمان لەبارەی مێژووە کوردییەکە و دەرکەوتنی لەنێو ڕابوردوو، بەڵکوو وەک تاقیگەیەکیش بێت بۆ دووبارە دارشتنەوەی کرۆکی یادەوەری. ڕابوردوو وەک چۆن هەبووە کەمتر بابەتە، بەڵکوو ئەوەی هاتووەتە پێش، بنیادنانەوەیەتی لە بەستێنی هێرمینۆتیکانەی نوێدا. وێنەی دیجیتاڵی ڕابوردوو، لەبەرگرتنەوەی کەتواری مێژوویی نییە، بەڵکوو هەڵبەستنێکی ڕەمزییانەیە کە لێکدانەوەی پێشینی بۆ کراوە و ناوکۆیەکی ئەوتۆی سیمانتیکانەی پێ دراوە، بە سانایی چییەتی ڕووداو خۆی تێدەپەڕێنێت، هەر ئەمەش تەنگژەی نواندن لە فەزای دیجیتاڵی لەخۆدەگرێت: هەرچی لەبارەی ڕابوردوو پیشان دەدرێت، کردەی شرۆڤە و لێکدانەوەیە، نەک ئامادەکردنێکی بێلایەنانەی ئەم ڕابوردووە لە هەنووکەی بەردەنگانیدا.

لەم ناوکۆیەشدا، ڕەهەندی سۆسیۆلۆژییانەی هاڵبڤاکس، بەو وردەکارییەی هەیبوو، دەرەقەتی خوێندنەوەی چۆنیەتی نواندنی یادەوەری نایەت، هەر بۆیە بۆ تێگەیشتنی باشتری ڕەوشەکە، دەبێ بۆ شیکارییە ئۆنتۆلۆژییەکەی هایدگەر و تێگەیشتنی بۆ چییەتی تەکنۆلۆژیا بگەڕێینەوە، ئەمەش چونکە «بەدیجیتاڵکردن»، یادەوەری لە «گەنجینەی ڕووداوەکانی ڕابوردوو»ەوە بۆ فۆرمێکی «بوون لەخۆیدا» دەگۆڕێت؛ تەکنۆلۆژیا ئەوە دیاری دەکات کە لەبیر دەمێنێت و ئەوەش کە لەبیر دەکرێت، لەمیانەی خەواریزمییەکانیشی یادەوەرییەکی نوێ چێ دەکات، کە پەیڕەوی لە لۆژیکی خێرایی دەرکەوتن و زوو ونبوون لە زەمەنی پێوەندییە تۆڕییەکاندا دەکات، ئیدی پرسیارەکە چیدی ئەوە نابێت چۆن کورد یادی ڕابوردووی بکاتەوە؟ بەڵکوو بەچی و بە کامە میکانیزم کردەی یادهاتنەوە ساز دەبێت و کێ خودان ئەم چییەتییە و بەرزەفتی ئەم میکانیزمانەی کردووە؟

مارتن هایدگەر (١٩٩٨) درکی بەوە کردبوو تەکنۆلۆژیا، سەرباری سەندنەوەی ئازادی، پێوەندیمان بە هەبوونی ڕاستەقینەی شتەکانیش دەپچڕێنێت و ئەزموونی ڕەسەنی ژیان لە مانا بەتاڵ دەکاتەوە. ئەو درکی بەوە کردبوو، تەکنۆلۆژیای سەردەم بەچەشنێک لە جیهان دەڕوانێت، وەک ئەوەی شتگەلێک بێت و بۆ مەرامە زانستییەکان شرۆڤە بکرێت و شیاو بێت بۆ ئەوەی ماناکانی ئاوەژوو بکرێتەوە، ئەمەش بە تێگەیشتنی ئەو، مەودایەکی بەرتەسکی هەیە و کەمتر کاراوە، لە لایەنە بنەڕەتییەکانی هەبوونی مرۆڤانەمان بگەیەنێت، هەربۆیە جەختی لەوە کردووەتەوە کە دەبێ پێوەندی لەگەڵ بوونی ڕاستەقینەی شتەکان ببەستینەوە و ژیان بە دروستی ئەزموون بکەینەوە.

ئەوەی ڕووی دا لەبواری تەکنۆلۆجیای زانیاری، هزری کەسانێکی وەک هایدگەریش پەی بە ئاکامەکانی نەبرد و بەو ئێستایەی هەژموونی ئەم کایەیە بەسەر چییەتی مرۆڤبوون گەیشتین، بۆیە هەر بە پشتبەستن بە دیدگە هایدگەرییەکە، دەشێ بێژین تەکنۆلۆژیا نەک هەر بووەتە ئامرازێکی گەنجینەکردنی زانیارییەکان،

بەڵکوو ئێستا مۆدێلی هەرە باوی بەرزەفتکارییە، بەتایبەت لە مانابەخشین و لە شێوەدان و دەرخستنی حەقیقەتدا. وای لێهاتووە تەکنۆلۆژیا ئەو چوارچێوەیەمان بۆ دەستنیشان دەکات کە لەنێویدا دوێنێ و ئەمڕۆی جیهان دەبینین و ناچار بەوەین بە ڕاستی بزانین.

تەکنۆلۆژیای دیجیتاڵی، بەو تواناییەی لە نواندن و خەزنکردن و بڵاوکردنەوەدا هەیەتی، خەریکە پێوەندی ئێمەی مرۆڤی بە زەمەنی مێژوویی داڕشتووەتەوە، چونکە بەردەوام ڕابوردوو دەکاتە ئێستا و ئێستاش خەریکە دەبێتە ئەرشیڤێکی بندەستییانە کە بەردەوام لەبارە بۆ تێدا گەڕان و بەردەستخستن لەکاتی پێویستدا، بەو مانایەش بێت، مێژوو لە چاخی دیجیتاڵیدا کایەیەکی سەردانەپۆشراوی بێکۆتایە؛ چیدی تەنیا لەنێو دەق و بەڵگەنامە کۆنینەکاندا ناخوێنرێتەوە، بەڵکوو لەسەر سکرینەکانیشدا دەبینرێت، ئیتر زۆر لە کۆئەندامی دەمار و هزرمان ناکەین، تا شتگەلێکمان بیر بێتەوە کە لە بەستێنی گێڕانەوەییدا پێویستمان دەبێت، بەڵکوو ئەوەی دەمانەوێت بە چەند چرکەیەک لە سێرڤەرە ئەلیکترۆنییەکانەوە وەردەگیرێتەوە.

کەواتە دیجیتاڵکراو هەر تەنیا میکانیزمی گواستنەوەی مێژوو نییە، بەڵکوو کایەیەکی مەعریفی دینامیکیشە، تێیدا هەریەک لە زەمەن و مانا، سیمانتیکانە، بەرهەم دەهێنرێنەوە. ئەم جۆرەی تەکنۆلۆژیا، بنەمایەکی دەرەکی نییە بەسەر ئاگایی مرۆڤانەمان زێدەبار بێت، بەڵکوو درێژکراوەیەتی و شێوەیەکی نوێی پیشاندانی یادەوەرییە لە جیهاندا. لەم ڕوانگەیەشەوە، فەزای دیجیتاڵ دەبێتە گۆڕەپانی کارتێکردنێکی دووانەییانە: یادەوەری لە قۆرخکاریی دەسەڵات ڕزگار دەکات، بەڵام لەهەمان کاتیشدا ڕێگە بەوە دەدات پارچەپارچە ببێت، چونکە ئەکتەرە جیاجیاکان، هەر کێ بن و لە چ ئاستێکی ئاگاییدابن، ململانێی لەسەر دەکەن و مەرزی نێوان بەڵگەنامەی ئەرشیڤکراو و خەیاڵکراویش کاڵ بێتەوە، وای لێ دێ هەر ئەو کارەکتەرانە بەسەر مێژوو و کەتوار و خەیاڵکراو شایەت دەبن و بە ئەستەم لەیەکدی جودا دەکرێنەوە.

هەرچۆنێک بێت، بابەتی «تەکنۆلۆژیا وەک پێشمەرجێکی بنیادنانی کەتواری مێژوویی»، یەکێکە لە دۆزە هەرە دیارەکانی نێو هزری ئەم سەردەمەمان، کوردێک و هیندییەک و ئەڵمانێک تێیدا هاوخەم و هاوپرسن، چونکە لە ناساندنەوەی زانینی مێژوویی و ئەو میکانیزمانەی بۆ بەرهەمهێنان و ئەرشیڤکردن و بڵاوکردنەوەی بەکاردەهێنرێن دەلالەتی قووڵی هەمەکیان هەیە، بەچەشنێک چیدی تەکنۆلۆژیا ئامرازی دەستی مێژوونووس و توێژەرانی سەرانسەری دنیا نییە بۆ گەڕان بەدوای ئەوەی هەریەکەو بەپێی زەمینەی کۆمەڵایەتییانەی خۆی بۆ بەرهەمهێنانی زانین، ناویان ناوە حەقیقەت، بەڵکوو بووەتە بەشێکی بنەڕەتی بەرهەمهێنانەوەی خودی ئەوەی لەوسەر بۆ ئەوسەر، ناونراوە حەقیقەتە مێژووییەکان، ئەمەش خەسڵەتێکی گرنگی ڕەوتی هزریی فەلسەفی و مێژوویی سەردەمەکەمانە. بەچەشنێک لە زۆر لەو توێژینەوە نوێیانەی لەبارەی چەمکگەلێکی وەک «سەرچاوە»، «ڕاستگۆیی مێژووییانە»، «بەڵگەنامە»، «یادەوەری» و «ئەرشیڤ» کراون، ڕەنگدانەوەی قووڵی هەیە، بەتایبەت کە دەبینین پشت بەستن بە تەکنۆلۆژیا هەڵبژاردەیەکی میتۆدییانە نییە و مەرج نییە لەقاڵبدانێکی تیۆریانەی تێز و بۆچوونەکانیشی لەگەڵ بێت، بەڵکوو بووەتە مەرجێکی بوونگەرانەی پەیوەست بە چۆنیەتی بەرهەمهێنانی

گێڕانـەوە و فۆرمەکانی، ئیدی نێوەندگیر (تەکنیکی بێـت، یـان زمـان) بووەتـە بەشـێکی بناغەییانـەی گوتـاری مێژوویـی و تەکنۆلۆژیـا ماناکانـی ڕووداو، گێـڕەرەوە و مێژوونـووس و زەمەنیشـی خسـتووەتە چوارچێوەی ئـەو لۆژیکـەی خـۆی کاری پـێ دەکات (وولـف، ٢٠٢١). تـا وای لـێ هاتـووە هەریەکەیـان، ڕاسـتەوخۆ بـە توانایـی سیسـتمە تۆڕییەکـە لـە ڕێکخسـتن، چارەسـەرکردن و پێڕستسـازی، بەسـتراونەتەوە (عبـد اللطیـف، ٢٠١٢: ٣٣- ٣٤)، ئەوهـاش یـادەوەری «بەردەوامێتیـی زەمەنییانـە» نانوێنێت، بەڵکوو دەبێتـە پەیڕەوێکی هەم سیاسـی و هەمیـش مەعریفی، بەتایبـەت کـە دەبینین کۆمەڵە مرۆییـەکان، کەمتـر لـە ڕێگـەی دەزگا سۆسـیۆ- سیاسـییەکانیانەوە یـاد دەکەنـەوە، لەجیاتـی ئەمـە هاتـوون پتـر پشـت بـە میکانیزمـە دیجیتاڵییـەکان دەبەسـتن، بـۆ بیرهاتنینـی بەشـێکی خـوازراوی ڕابوردووەکەیـان و هـەر ئـەو بـە بەڵگەنامـە دەزانـن، بۆ سـەلماندنی ئـەو تێگەیشتنەی بـە ڕەهەندەکانی ڕابوردووەکـەی دەبەخشـن.

بەمـەش چیدی بەڵگەنامـە، وەک کەرەسـتەی هەرە کلاسـیک و جێـی متمانـەی دەسـتی مێژوونووسـان، بـە تۆکمەبوونـی خـۆی لـە دۆزینـەوە و کەشـفکردنی ڕاسـتییەکان نەنازێـت، چونکـە تۆمـاری دیجیتاڵـی بناغەیەکـی لەرزۆکـی هەیـە و جێگیـر نییـە و لـە تەنگژەدایـە، بۆیـە وەک تۆنـی ویڵـەر (٢٠١٣) ڕوونـی کردووەتـەوە، لـەم بەسـتێنە میتۆدییـەدا، لەبـەردەم تەنگژەیەکدایـن کـە دەشـێ بـە تەنگـژەی نێوەندگیـری ناوبنرێـت، نێوەندگیـری لـە نێـوان دەق و سـەرچاوە، بەتایبەتـی کـە دەبینیـن ئـەو مـەودا ڕەخنەییـەی لەنێوانیانـدا هەیـە، بـەرە بـەرە بـزر دەبێـت، چونکـە کاتێـک نێوەندەکـە خـۆی دەبێتـە ڕەگەزێکی دەق، لەگەڵیدا مێژووی گێڕدراوە، تەنیا شـیکردنەوەی بابەتییانـەی سـەرچاوەکان نابێـت، بەڵکـوو دەبێتـە کردەیەکـی پێوەندگەرانـە، هـەر ئەمـەش ڕۆڵـی هەبووە لـەوەی فۆڕمـی پێوەندگەرانەی یـادەوەری بـاو بێـت و زۆرترینـی کارەکتـەرەکان، ئـەو ڕووداوانـەی پێشـین بگێڕنـەوە و بکەنـە ترێنـد، کـە پێوەنـدن بـە دۆز و گرفتـە هەنووکەییاکانـەوە.

ئەمـە وای کـردووە مێژوونووسـی سـەردەم هـەر بەسـەر چۆنیەتـی بنیادنانـەوەی ڕابـوردوو چاودێـر نابێـت، بەڵکـوو بەشـدار دەبێـت لـەوەی دەیگێڕێتـەوە؛ بەرجەسـتەی شرۆڤەیەکی دیرۆکەکە دەکات، نـەک ئـەوەی وەک چـۆن ڕوویـداوە، بـۆ ئێسـتای بگوازێتەوە. بەمـەش هەواڵەکانی ڕابوردوو وەک بابەتێکـی بێگیـان نامێنێت، لەجێـی ئـەودا گێڕانـەوە، وەک چالاکییەکـی هێرمینۆتیکانـەی نـوێ، دێتـە پێـش و خـۆی بەسـەر فـەزای گشـتیدا دەسـەپێنێت.

یادەوەری و ناسنامە و فەزای گشتی

لـە دوادواییەکانـی سـەدەی پێشـین، یۆرگـن هابرمـاس، چوارچێوەیەکـی تیـۆری کاریگـەری دارشـت، بـۆ تێگەیشـتن لـەو وەرچەرخانانـەی لەگـەڵ دیجیتالیزەکاریـدا هاتنـە پێـش و جـۆری پێوەنـدی سـەردەمییانەیان گـۆڕی، ئەمەشـی لەمیانـەی داڕشـتنەوەی ماناکانی چەمکی «فەزای گشـتی»یەوە کـرد؛ ئـەو پانتاییـەی ئاڵوگـۆڕکاری کـە تێیـدا کۆویسـت- بـە گفتوگـۆ و مشـتومڕی ئەقڵانـی و ڕەخنەییـەوە - شـێوە وەردەگرێـت (نـوار، ٢٠١٩). بـەلای ئـەو، فـەزای گشـتی تەنیـا بوارێکـی کۆمەڵایەتییانـەی کاریگـەری و کارلێـک نییـە، بەڵکـوو بنگەیەکـی پێوەندگەرانەیـە؛ تێیـدا گفتوگـۆ دەکرێـت و تاکـەکان بیروبۆچـوون، دوور لـە هەژموونـی دەسـەڵاتی سیاسـی و ئابـووری ئاڵوگـۆڕ دەکـەن.

لەگـەڵ پەرەسـەندنی ئامـرازە دیجیتاڵییەکانـدا،

ئەم چەمکە ڕەهەندی دی بۆ زیاد بووە. دیجیتاڵیزەکردن، فەزاکەی لە قاوەخانە و سەر پەڕەکانی ڕۆژنامەوە گواستەوە نێو پلاتفۆڕمی ژمارەییەوە، شێوازەکەشی لە گفتوگۆی پلە بە پلە و مشتومڕی هەڵکشاو بۆ کاریگەریی ڕاستەوخۆ گۆڕی، بەمەش فەزای دیجیتاڵی ئاڵۆزی خستە نێو چەمکە نەریتییەکەی هابرماس. لەم بەستێنەشدا، ئەگەر بێینەوە سەر یادهاتنەوەی ڕابوردووی مێژوویی، دەبینین بووەتە پەیڕەوێکی پێوەندگەرانەی کراوە، تێیدا ئەوە کارەکتەرە- گێڕەرەوە ئاسایی و جیاوازەکانن کار لەیەک دەکەن و یەکتر ئاراستە دەکەن، ئەمە هەرگیز بە مانای ئەوە نییە کرانەوە شێوە جیاجیاکانی هەژموونکاری، لە گێڕانەوە و یادکردنەوە و بەیانکردنی کرۆکی ناسنامە، وەلانابێت، بەڵکوو هاتووە بە چەشنێکی دی شێوەی پێداونەتەوە، بەچەشنێک فەزای گشتی تەنیا لەمیانەی چاودێری ڕاستەوخۆوە بەرزەفت ناکرێت، بەڵکوو لە ڕێگەی ئەو خەواریزمییانەی، دەستنیشانی بینراو و نەبینراو دەکەن.

هەر لێرەوە بۆ لێکۆڵینەوە لە ناسنامەی سەردەمی دیجیتاڵی، وا دەخوازێت شرۆڤەی ئەو پێوەندییە بکەین کە لەنێوان ئازادیی ڕەمزییانەی بەکارهێنەران و ئەو بنیادە تەکنیکییەدا هەیە کە بێئاگای بەکارهێنەرانەوە، هەڵوێست و هەڵسوکەوتەکانیان ئاراستە دەکات. ئەو فەزا گشتییە نوێیە، با لە ڕووکەشیشدا وا خۆی نیشاندات دیموکراتیزە کراوە، بەڵام لە کرۆکدا چینی جیاجیای هەژموونی ڕەمزییانەی بەرهەم هێناوە، ئیدی ئەوە پلاتفۆڕمەکانن مانا بە کردەی هەنووکەیی و ڕووداوی پێشین دەدەن و ڕوانگەکانی پشت گێڕانەوەی مێژوویی ئاراستە دەکەن.

سەرباری ئەم پارادیمە ئاڵۆزە دەبێت ئەوەمان لەبەرچاو بێت، کە فەزای گشتیی دیجیتاڵی توانایی زۆری داوەتە دەست جڤاکە پەراوێزخراوەکان، لەوانەش جڤاکی کوردی، تا بتوانن گێڕانەوەی تایبەت بە خۆیان، دوور لە بەرزەفتکاریی دەسەڵاتی ناوەندگیر و دەزگا فەرمییەکانی، دابڕێژنەوە. لەم ئاستەشدا یادەوەری هەر بووەتە پەیڕەوێکی پێوەندگەرانە، بە ئامرازی نوێی خۆ دەربڕین (دەق و وێنە، دەنگ و جووڵە) کاریگەری ڕابوردوو بەسەر ئێستا ڕوونتر دەنوێنێت، بێ ئەوەی پرسەکە لێرەدا ڕاستیودروستی ناوەخنی گێڕدراوە بێت، ئەوەندەی بەدەنگخستنی بێدەنگکراوانە، بەمەش دیجیتاڵ پێناسەی مێژوو خۆی دەکاتەوە، نەک وەک کایەیەکی زانستی، بەڵکوو وەک گوتارێکی زیندووی کۆمەڵایەتی کە لە زەمەنی ڕاستەقینەدا شێوەی خۆی دەگرێت.

مانوێل کاستلز ((٢٠١٠)) لەتیۆرەکەی خۆی لەبارەی «جڤاکی تۆڕیی»، ئەو کاریگەرییە کۆمەڵایەتییەی بەسەر گێڕانەوەی ڕابوردوو شرۆڤەکردووە، بەوە گەیشتووە ئیتر بنیادی نوێی کۆمەڵایەتی لەسەر کۆڵەگە و پنتە دیارەکان ڕانەوەستاوە، بەڵکوو لەلای ڕێژگەی دیجیتاڵییەوە هەواری خۆی لێ دەخات. کۆمەڵی دیجیتاڵی، لە تۆڕێکی جووڵاودا دەنوێنرێت، تێیدا زانیار و بیروبۆچوونەکان بێ مەرزە شوێنکاتییەکان دەگوازرێنەوە. لەگەڵیشیدا دەسەڵات دەزگاییانە نامێنێتەوە، بەڵکوو دەگوازرێتەوە نێو ئەو فۆڕمە پێوەندگەرییە فرەچەشنانەی هاتوونەتە ئارا، هەر ئەمەش بواری بەوە داوە مێژوو سەدای جیاجیای لەو چۆمانەی دیجیتاڵ ئەفراندوونی، هەبێت و چیدی تاکڕەهەندانە نەگێڕدرێتەوە.

لەم کۆمەڵە نوێیانەدا، ناسنامە دەرەنجامی

کارلێککردنە، لەمیانەی بەشداریکردن لە تۆڕەکە مانا و شێوەی نوێی خۆی وەردەگرێت، نەک بەهۆی ئینتیمای جێگیر بۆ کۆمەڵ، یان شوێنێکی دیاریکراوەوە بەرهەم بێت، بەمەش خود دەبێتە کارایەکی هێماییانە کە لەدووتوێی ڕێژنە وێنە و زانیاری و پرۆسەی مانابەخشین و مانادانەوەدا دەڕسکێت، ئاگاییشی بەوانیتر لە ڕێگەی ئەوەدا دەبێت، کە لەگەڵ هەمووان بەشداری پێ دەکات، نەک ئەوەی بە میرات بۆی ماوەتەوە، هەر ئەمەش وایکردووە ناسنامە لە جیهانی دیجیتاڵیدا بەردەوام بەکراوەیی بمێنێتەوە؛ دەشێ لە هەر چەرکەساتێکدا خود لەنێو تۆڕێک گوتاری ئاڵۆسکاو و تێکچڕژاوەوە خۆی بدۆزێتەوە. گرفتەکە ئەوکاتە قووڵتر دەبێتەوە، ئەگەر ناسنامەسازی لەمێژووی خۆیدا بەباشی نەڕسکابێت و وەک هیی کوردەکان تەنگژەی بوونگەرانەی هەبووبێت.

هەرچۆنێک بێت، ئەم تێگەیشتنە بۆ تۆڕەکە، وەک بەرهەمهێنی ناسنامە و زانین، دەرگا بەسەر خوێندنەوەیەکی نوێی مێژوو، وەک پەیڕەوێکی کارلێککارانە دەکاتەوە. ئەرشیڤ چیدی گەنجینەی هەڵگرتنی پاشماوەی ڕووداوەکان نییە، بەڵکوو وەک ژاک دێریدا (٢٠٢٠) پێشبینی کردبوو، بووەتە تۆڕێک لە پێوەندیی زیندوو؛ پێوەندییەکی دەسەڵاتییانە کە لەگەڵ هەر بەکارهێنانێکدا، نوێ دەبێتەوە. لێرەوە دەشێ بڵێین ناسنامە و مێژوو لەنێو یەک بەستێندان: ناسنامە مێژووی خۆی لەدووتوێی بەشداریکردندا چێ دەکات و مێژووش لەمیانەی نواندنەوەی لەنێو تۆڕەکانی پێوەندیدا پێناسە دەکاتەوە.

بێگومان ئەم خوێندنەوە سێ ئاراستەییە (ئۆنتۆلۆژیای هایدگەر، پێوەندگەرایی هابرماس، تۆڕی پێوەندیی کاستلز) بوار بەوە دەدات، لەبەر ڕۆشنایی وەرچەرخانە دیجیتاڵییەکەوە، پێناسەی کۆیاد بکەینەوە، بەتایبەتی کە دەبینین دیجیتاڵیزە تەنیا پێشڤەچوونێکی تەکنیکی نییە، بەڵکوو گۆڕانێکیشە بەسەر بنیادی هەبوونی مرۆڤانەدا هاتووە. مرۆڤ لە دۆخی «یادەوەریی گەنجینەیی» گواستووەتەوە بۆ «یادەوەریی ئاڵوگۆڕییانە»؛ لە زانینی «ڕاستە»وە بۆ زانینی ئاسۆیی، لە ئامادەیی لەنێو شوێندا بۆ ئامادەیی لەنێو تۆڕدا.

بەکورتی، دەشێ بڵێین ئەم وەرچەرخانانە وایان کردووە لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی یادەوەری و ناسنامە لە ناوکۆی دیجیتاڵیدا پتر بوارێکی فەلسەفی بێت. ئێستا پرسیار ئەوە نییە چی لە بارەی ڕابوردووەوە دەزانین، بەڵکوو لە میانەی ڕێبازی نوێی یادکردنەوەدا دەبین بە چی؟ واتا پرسی یادەوەری لێرە هەر تەنیا پرسی ناوەڕۆکەکەی نییە، بەڵکوو پرسە لەمەڕ کردەی بوون، بەهۆیەوە مرۆڤ پێوەندی خۆی بە زەمەن و بە ئەوانیتر بنیاد دەنێتەوە. هەر لەم ڕوانگەیەشەوە، دەشێ بڵێین کەوا مێژوو لە سەردەمی دیجیتاڵیدا بەهای خۆی لەدەست نەداوە، بەڵکوو ڕەهەندێکی دی بۆ زیاد بووە. ئەویش ئەو ڕەهەندە بوونگەرانەیە کە وا لە بیرهانین دەکات چەشنێک لە حوزووری خودگەرانە بێت.

*** ئەم وتارە لە سێیەمین فیستیڤاڵی ڕامان، ئێوارەی ڕۆژی یەکەم، چوارشەممە، ٢٠٢٦/١٢/١٧، پێشکەش کراوە.**